

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 68-79.
Geliş Tarihi-Received: 25.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 18.03.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1256318

Klasik Türk Şiirinde Bir Vuslat Aracı Olarak Toprak*

The Soil of the Earth as a Medium for Union in Classical Turkish Poetry

İbrahim KOLUNSAĞ**

Öz

Klasik Türk şiirinin temel konusu olarak değerlendirilebilecek aşk geleneksel bir anlatımla işlenir. Âşığın sevgiliye kavuşma yolundaki çabalarının, bu yolda çektiklerinin, önüne çıkan engellerin, vuslat ihtimali belirse bile iradesinin elden gidip buna muktedir olamamasının ön planda olduğu bu anlatımda, ayrılık ve vuslat arasındaki çözümsüzlükten kaynaklanan gerilimin şiiri beslediği söylenebilir. Hem beşerî hem de ilahi aşk yorumlamalarına açık olan bu şiirlerde âşığın sevgiliye kavuşması ancak/çoğunlukla onun toprak olması yani ölmesi ile gerçekleşebilir. Divan tahlilleri/incelemelerine bakıldığında toprak kavramının birçok yönden şiire konu olduğu görülebilir. Varlığı oluşturan dört unsurdan (anasır-ı erbaa) biri olarak su, hava ve ateşle tenasüp zemininde ele alınması, diğer unsurlara göre daha aşağıda olması sebebiyle hakir ve zelil olarak nitelenmesi ve tevazu sembolü oluşu, hayatın kaynağı olarak değerlendirilmesi, insanın ondan yaratılması ve tekrar ona dönmesi bu bağlamda anılabilir. Bunlarla yakından ilgili ve klasik Türk şiiri sanat anlayışının bir sonucu olarak, toprak kavramının vuslatla ilişkilendirilmesi şiirlerde dikkat çeken bir özellik olarak belirtilebilir. Bu çalışmada, bahsi geçen ilişkinin çeşitli yönleriyle ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun için konunun genel çerçevesini veren bir girişten sonra benzerlerini temsil edebilecek örnek beyitlerden hareketle bir tasnif yapılmış, sonuç olarak da toprak-vuslat ilişkisinin klasik Türk şiiri geleneğinde takip edilebilir, belirgin bir tema olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, toprak, vuslat.

Abstract

Love, which can be appraised to be the main topic of Turkish Poetry, is usually treated in a traditional manner. In this narrative, where the lover's efforts to unite with the beloved, his sufferings on this path, the obstacles that stand in his way, and his loss of will and failure to reach his wish even if the possibility of union appears, it can be said that the tension arising from the insolubility between separation and union feeds the poem. In these poems that are open to both human and divine interpretations, the lover's union with the beloved can only be achieved with their burial into the soil of the earth, so death. Looking at the divan analyzes, it can be seen that the concept of soil of the earth is the subject of poetry in many ways. It is considered as one of the four elements of existence, on the basis of its relationship with water, air and fire, but described as worthless because lower than the other elements. It is a symbol of modesty, the source of life, and man was created from it and will return to. Closely related to these and as a result of the classical Turkish poetic understanding of art, the association of the concept of the soil of the earth with union can be stated as a remarkable characteristic in

* Bu makale, Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu'nda (13-15 Ekim 2017, Sivas) aynı başlıkla sunulmuş ve özeti yayımlanmış bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İbrahim Kolunsağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye, e-posta: i.kolunsağ@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4632-2964.

the poems. In this study, it is aimed to reveal various aspects of the mentioned relation. For this purpose, after an introduction that gives the general framework of the subject, a classification has been made based on sample couplets that can represent similar ones, and as a result, it has been tried to show that the association between the soil of the earth and union is a prominent theme that can be followed in the tradition of classical Turkish poetry.

Keywords: Classical Turkish poetry, the soil of the earth, union.

Giriş

Düşüncede, bilgi birikiminde, günlük hayatta, duyguda, inançta, kısaca bir kültürü oluşturan hemen tüm unsurlarda toprak kavramından izler bulmak mümkündür. Türk kültürünün birçok özelliğini kendi sanat anlayışı içerisinde yansıtan klasik Türk şiiri de bu bakımdan oldukça zengin bir malzeme içerir. Toprak öncelikle, hava, su ve ateşle birlikte varlık âlemini oluşturan dört öğeden biridir. Divanlarda sevgilinin methi ve âşıkla ilgili çeşitli durumları belirtmesi (ahın rüzgâr, gözyaşının su, ayrılığın ateş, âşığın toprak olması gibi) geniş bir kullanım alanının örnekleridir. Toprak, tevazu sembolüdür. Ancak, sevgiliyle ilgi kurulduğunda yücelik de belirtir. Çeşitli madenlerin ve değerli taşların bulunduğu toprak, hazinelerin saklandığı yerdir. Altın elde etme yollarını arayan batıl bir ilim olan “kimya” ve bu ilmin ana maddesi olan “iksir” toprakla da ilişkilendirilir. Sevgilinin mahallesi, eşiği, dergâhı, kapısı toprak yoluyla ulaşılması hedeflenen yerdir. Yine sevgilinin ayağının izi/tozu, rüzgârın (bâd-ı sabâ) toprağı taşıması nedeniyle âşık için göze görüş kuvveti ve güzellik veren sürmedir (tûtiyâ, kuhl). Nihayet toprak; hayatın başlangıcı, kaynağı ve sonudur. Divanlarda tüm bu kullanımların ve daha fazlasının bulunabileceği belirgin temalardan biri de toprağın vuslatla olan ilişkisidir.

Klasik Türk şiiri geleneğinin kendine özgü aşk kurgusunda vuslata dair benzetmeler incelenirse bu kavramın âşık için ne kadar değerli ve ulaşılmasına gayret edilen en önemli hedef konumunda olduğu görülebilir. Vuslat, kimi zaman nimet, kimi zaman bir hazine, bazen de devlet/saadet vb. hükmündedir (bk. Tolasa, 2001, s. 382-386). Vuslatın kıymeti tezatlar yoluyla daha da belirginleşir. Vuslat, hicran/ayrılık varsa vardır. Her ayrılığın sonunda bir vuslat/vuslat ümidi ve vuslatın sonunda da bir ayrılık/ayrılık ihtimali söz konusudur. Vuslat sabah ise hicran gece, vuslat cennet ise hicran cehennemdir. Âşık bu kompozisyonda çoğunlukla ayrılık acısı çeker. Vuslat için çabalar, vuslata erdiğinde ise ayrılma korkusu yaşar. Onun için vuslatta da ayrılıkta da rahat yoktur. Çaresiz kalan âşık artık can nakdini vuslat hazinesi yolunda harcamalıdır. Dolayısıyla, vuslat değerli olduğu kadar ulaşılmazdır. Klasik Türk şiirinde birçok örneğine rastlayabileceğimiz bu imkânsızlığı Bâkî kısaca şöyle belirtir:

“Hayâlün âşık eglence besdür
Visâlün istemek zâid hevesdür” (Küçük, 2011, s. 211)

Hayalin âşık için yeterli eğlencedir. Sana kavuşmayı dilemek lüzumsuz bir istektir.

Vuslatın ulaşılmaz oluşu onun niteliğine dair söylenebilecekler temel teşkil edebilir. Bu da klasik Türk şiirinde aşkın tarafları olan sevgili ve âşık tiplerinin rolleriyle ilişkilidir. Sevgilinin oldukça keyfî nazı, kayıtsızlığı, eziyet ve cefaları karşısında geleneğin âşiğe biçtiği rol tüm bunlara razı olmak ve koşulsuz olarak sevmektir. Âşık çektiği çilelerle günden güne zayıflar, hastalanır ve en sonunda aşk yolunda can verir. Daha çok Rumeli şairlerinin üslubunda, şehrengizlerde veya mahallîleşme/yerleşme eğilimi ile izlenebilen daha “beşerî/bedensel” aşk/sevgili tasvirleri hariç tutulursa gelenekte âşık için vuslat çoğunlukla toprak olduğunda söz konusudur. Sevgiliyi göremeyen, görse bile onun hüsnü ve azarıyla karşılaşan âşık için hayal edilebilecek vuslat ölümünden sonraki çok naif temaslar şeklindedir. Bunlar; toprak olan âşığın üstüne sevgilinin ayak basması, onun bir bakışının âşık toprağına değmesi, vuslatın hazineye

benzetilip bu toprağa gömülmesi, âşığın toprağından yapılan bazı araç-gereçlerle sevgiliye ulaşması vb. hayallerle şiire yansır.

Vuslatın birçok şair tarafından ölümle (toprakla) birlikte anılması klasik Türk şiirinin tasavvufi boyutuyla da ilgilidir. W. Andrews'a göre, gelenekte -gazeller bağlamında- bir şiirin dinî-tasavvufi açıdan yorumlanmasının önceliği sorgulanabilir ama böyle bir yorumlama potansiyeli barındırmayan şiir bulmak güçtür (2009, s. 107). Bu yorumlama potansiyeli ölümle ilişkilendirilirse, beşerî planda, âşığın sevgili uğruna canını feda etmesi aşkıdaki samimiyeti gösterebilir. Öte yandan tasavvufi anlamda sevgilinin Tanrı olduğu düşünülürken vuslat için öncelikle can verilmesi gereği ortaya çıkar. Zira can insanın maddî benliğini ifade eder. Gönlü, dünya ile ilgili arzulara yönelttiğinden sevgili ile âşık arasında bir engeldir. Dolayısıyla gerçek sevgiliye kavuşmak için ondan soyutlanmak gerekir. Böylece âşık, gerçek idrak merkezi olan gönülden canın isteklerini çıkartıp dünya ilgilerinden kurtularak ölmeden önce ölme sırrına erer (Kurnaz, 2010, s. 453). Tasavvufta *fenafillah* denilen bu makam aslında gerçek bir ölümden ziyade nefsin ölümünü anlatır. Buna ilaveten şairler gerçek anlamda ölüme de İslami pencereden bakarlar. İslami inanca göre ölüm bir son değil aslında başlangıçtır. Fâni olan bu dünyadan ebedî olan öte dünyaya gitmek için öncelikle ölmek gerekir. Öldükten sonra tekrar dirildiğinde bir kul -eğer mükâfatlandırılmışsa- Allah'ın lütfuna mazhar ve belki de cemâliyle müşerref olur. Dolayısıyla, ölüm Türk şiirinde geniş bir etki alanı yaratmış Mevlana'nın da belirttiği üzere, üzücü bir durumu değil gerçek sevgiliye kavuşmayı yani asıl mutluluğu/vuslatı işaret eder.

Toprak ve vuslat arasındaki ilginin anlaşılmasında vahdet-i vücûd düşüncesi temel hareket noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini varlığın birliği ve varlıkta birlik bağlamında açıklayan (Demirli, 2012) vahdet-i vücûda göre, varlık yalnızca Tanrı'dır. Tanrı'dan başka her şey onun bir tecellisidir. Dolayısıyla varlığın (vücûd) farklı formlardaki görüntüleri (kesret) aslında birdir (vahdet). Bu düşünce sistemine göre varlığın ebedî oluşu, şairlere geniş hayaller kurma imkânı verir: ölüp toprak olan âşık, rüzgâr vasıtasıyla; toprağından testi yapılan âşık sevgilinin eline su dökülmesini sağlayarak vuslata erer.

Toprak-vuslat ilgisinde vahdet-i vücûd düşüncesi temelinde şekillenen devir nazariyesinden de bahsedilebilir. Devir, varlığın akıllar âleminden cisimler âleminde önce toprak ve madene ardından sırasıyla bitkilere, hayvanlara, insana ve en üst mertebede insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak özü olan Tanrı'ya kavuşmasıdır.¹ Varlığı ele alış bakımından devir nazariyesinin de şairlere ilham verdiğini düşünmek mümkündür.

Toprak Türk kültür ve mitolojisinde de özel bir yere sahiptir. "Türkler her çağda kendilerine hayat veren topraklara, sulara ve dağlara saygı ile bakmış ve onları mukaddes saymıştır". Toprağı su ile bir arada düşünen Türkler, yer ve sular içinde "yer ruhları" olduğuna inanmış; çayları, ırmakları, gölleri canlı varlıklar olarak kabul etmiştir (Ögel, 1995, s. 321-322). Dolayısıyla toprak canlılığın, yaşamın ve yenilenmenin kaynağıdır.

Klasik şairlerin muhayyilesinde sevgiliye kavuşmak için âşığın toprak olması neredeyse bir şart, gereklilik veya yoldur. Bu şart yerine getirildiğinde hedefe ulaşılması mümkün olmasa bile âşığın kavuşma ihtimalinin peşinden koştuğunu, bunu amaçladığını ve bu konudaki istek ve çabasını gösteren beyitlere sıkça rastlanır. Âşığın toprağının gösterdiği özellikler ve bu topraktan yapılan çeşitli nesnelere vesilesiyle sevgiliye ulaşma

¹ Devir kavramıyla karıştırılan tenasüh de (ruh göçü, Batı'da reenkarnasyon) toprakla ilgili beyitleri okurken akla gelebilir. Ancak tenasüh, insanın kötülük probleminde kendince bulduğu bir çare olarak farklı bedenlerde dünyaya tekrar gelmeyi ifade ettiğinden devirden farklıdır. Konunun teorik alt yapısı ve daha ayrıntılı tanımlar için bk. (Gedik, 2018, s. 71-92).

bir başka temadır. Toprağın vuslata ermede bir araç olduğu düşünülen beyitlerde ise çoğunlukla bir yardımcı olarak rüzgâr vardır. Sevgili toprağının özellikleri yapılabilecek tasnifin bir diğer boyutudur.² Sevgili yolunda toprak olmak, insanın kendi özüne dönmesi anlamına geldiğinden konuya tasavvufi boyut da katar.

1. Âşığın Hedefi Olarak Vuslat

Klasik Türk şiiri geleneğinde şairler/âşıklar her ne kadar sevgiliye kavuşamaları da asıl olarak vuslat yolculuklarını anlatırlar. Bu doğrultuda, toprağın vuslatla ilişkilendirildiği bazı beyitlerde âşığın vuslat isteği, arzusu veya ümidi işlenir. Bazı beyitlerde ise kavuşma ihtimali için toprak olunur. Aşağıda görülen “bârî basasın”, “ümmîd-i vuslatıdır”, “ola mı”, “ne var”, “nola” şeklindeki ifade biçimleri şairlerin tüm bu istek, arzu, ümit veya ihtimale dair duygularına örnek olarak gösterilebilir.

Sevgilinin basıp geçtiği toprak âşıklar için son derece kıymetlidir. Âşıklar, çeşitli benzetmelerle (göze şifa veren sürme, cevher vb.) kıymeti ifade edilen bu toprağı, yaşarken elde edemez, yani sevgiliye kavuşamazlar. Vuslat için hayal edilen sahnelerden biri, âşıkların ölüp toprak olması ve sevgilinin bu toprağa ayak basmasıdır. Mesîhî (ö. 1512 sonrası), aşağıdaki beytinde âşıkların bu ortak isteğini dile getirmiştir:

“Dirliğümde kılmadum hod hâk-i pâyün kesbini
Öldüğümde basasın bârî kadem sin üstüne” (Mengi, 1995, s. 261)

Yaşarken ayağının toprağını elde edemedim. Bari öldüğümde mezarımın üstüne bassan!

Ayak altında toprak olmanın bir vuslat ümidi olarak değerlendirilebileceği Rahîmî'nin (ö. 1555 sonrası) şu beytinden de anlaşılmaktadır:

“Hâk olduğu ayakda bu cism-i nâ-tüvânun
Ümmîd-i vuslatıdır sen kâmeti revânun” (Mermer, 2004, s. 226)

Bu zayıf bedenimin ayak altında toprak olması, senin su gibi akarcasına giden boyuna kavuşma ümidiyledir.

Nev'î (ö. 1599), keman kaşlı sevgilinin attığı okun -unun gamzesini kastederek-toprak olan tenine isabet edip etmeyeceğini sorar. Böylece her ne kadar zor olsa da -çünkü sevgilinin attığı ok her zaman hedefe ulaşır, yere düşmez- bir visal ihtimalinden bahseder:

“Ola mı bu ten-i hâkîye gele tîr-i nigâr
Atduğı yire düşer mi o kemân-ebîrûnun” (Tulum ve Tanyeri, 1977, s. 369)

Sevgilinin oku bu topraktan yaratılmış tene olur da gelir mi? O keman kaşının attığı yere düşer mi?

Sevgilinin ayağının âşık toprağına basması, bakışının âşığın toprak tenine ulaşması gibi âşık toprağının sevgilinin eteğine dokunması da ona ulaşma olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bu, âşık için bir lütuf olup arzulanan bir durumdur. Azmîzâde Hâletî'den (ö. 1631) bir örnek şöyledir:

“Görüp hâk olduğum râh-ı belâda çekme dâmânun
Ne var cânâ tokunsun bana da bir kerre ihsânun” (Kaya, 2003, s. 219)

Bela yolunda toprak olduğumu görüp de eteğini çekme! Ey can, bana da bir kere ihsanın dokunsa ne olur?

² Bu yazının bildiri olarak sunulduğu tarihe yakın zamanlarda ve daha sonra klasik Türk şiirinde toprak konusunu farklı bakış açılarıyla ele alan çalışmalar yapılmıştır (ayrıntılı bilgi için bk. Aşçı, 2017; Dağlar, 2017; Samancı, 2017; Batıslam, 2019; Turan, 2019). Daha erken bir tarihte yayımlanmış ve konuyla ilgili başka bir çalışma için bk. (Bahadır, 2013).

Meâlî (ö. 1535-36) ise çocukların toprakla oynaması gibi reel bir durumu şiirin hayal dünyasına taşır. “Tıfl” (çocuk), sevgili için kullanılan sıfatlardan biridir ve bu çocuk için oyun malzemesi, toprak olan âşıktır. Toprakla oynayan çocuk, ona temas edecek, onunla bir arada olacaktır. Bir başka ifadeyle âşık, öldükten sonra sevgiliye kavuşabilecektir:

“Nola ger ben hâk ile ol tıfl-ı cânân oynaya
Şimdi mi oldı begüm hâk-ile oğlan oynaya” (Ambros, 1982, s. 214)

Beyim, o sevgili denen çocuk benle (toprak olmuş âşıkla) oynasa ne olur? Oğlanın toprakla oynaması yeni bir şey değil ki!

2. Vuslatın Şartı Toprak Olmak

Klasik Türk şiirinde vuslatın olabirliğinden ziyade imkânsızlığının işlendiği sayısız beyit örneğine rastlamak mümkündür. Bu durum şiirin genel karakteri olarak nitelenebilecek lirik tarza da oldukça uygundur. Geleneğin vuslata dair bu tavrı, Fuzûlî (ö. 1556) ve Şeyh Gâlib (ö. 1799) örneklerinde görüleceği gibi, kesintisiz olarak izlenebilir:

“Dün ki fırsat düştü hâk-i dergehinden kâm alam
Noldu ey gözyaşı göz açmaga fırsat vermedin” (Fuzûlî), (Akyüz vd., 1958, s. 288)

Dün senin dergahının toprağına olan arzuma erişmek için fırsat geldi. Ey Gözyaşı! Ne oldu? Göz açmaya bile fırsat vermedin.

“Nihâl-i kâmetinden mîve-çîn-i vasl olam derken
Akup cûlar gibi hâk ile yeksân olduğum kaldı” (Şeyh Gâlib), (Okçu, ty, sny)

Boyunun fidanından kavuşma meyvesini toplayayım derken ırmaklar gibi akıp yerle bir olduğum kaldı.

Ancak, Celilî'nin (ö. 1569) bir örnek beytinden de anlaşılacağı üzere, vuslatın mümkün olmadığı kimi beyitler bile aynı zamanda vuslat yolunun toprak olduğunu açıklar niteliktedir:

“Pây-bûsun el virür dirlerdi hâk olanlara
Yoluna hâk oldum ammâ görmedüm bu devleti” (Nas, 2018, sny)

Toprak olanlara ayağını öpme izni verdiğini söylerlerdi. Yolunda toprak oldum ama bu mutluluğu görmedim.

Dolayısıyla şairler vuslata ermenin ilk şartının toprak olmak gerektiğini söyler, bu yola talip olan âşığa âdeta tavsiyelerde bulunur. Bu da vuslatın çeşitli benzetmeler yoluyla toprakla ilişkilendirilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Örneğin, Ahmedî (ö. 1412-3), sevgilinin vaslını güle benzettiğinde bu güle ulaşacak kişinin lale gibi varlığını tamamen yol toprağı yapması gerektiğini söyler:

“Vaslun güline ol ire kim lâle bigi anun
İşkunda varlığı kamusu hâk-i râh ola” (Akdoğan, ty, s. 218)

Aşkında, bir lale gibi varlığı tamamen yol toprağı olanlar sana kavuşma güline ulaşır.

Karamanlı Nizâmî (ö. 1469-1473 arası), vuslatı şarabın son yudumuna benzetir. Şarabın dibinde kalan bu tortulu kısmın toprağa dökülmesi, şaire nasip olabilecek vuslat hayalini ilham eder. Bu yüzden de kendisine seslenip toprak olmasını tavsiye eder:

“Ey Nizâmî cûra her dâim nasib-i hâk olur
Hâk-i râh ol cûra-i vaslından istersen nasib” (İpekten, 1974, s. 122)

Ey Nizâmî! İçkinin son yudumu her zaman toprağa nasip olur. Bu yüzden onun vaslı denen son yudumdan nasiplenmek istersen yol toprağı ol!

Necâtî (ö. 1509), doğrudan toprak olmaktan bahsetmese de canan vuslatının ancak canın gitmesiyle elde edilebileceğini söyleyerek geleneği devam ettirir:

“Ger cân giderse vuslat-ı cânân girer ele
Assıdurur bu yolda hakikat ziyânumuz” (Tarlan, 1963, s. 285)

Eğer can giderse sevgilinin vuslatı elde edilir. Bu yolda ziyânımız aslında kazançtır.

Kemâl Paşazâde (ö. 1534), gönlüne sevgilinin visalinden nasip umarsan toprak ol demektedir. Zira hazineler toprağa gömüldüğünden, bir hazine olan vuslata toprak köşesi olmaktan başka ulaşma yolu yoktur:

“Hâk ol umarsan visâlinden gönül yârun nasîb
Çün bilürsin gence menzil olmaz illâ künc-i hâk” (Köksal, 2017, s. 830)

Ey gönül, yârin visalinden nasip umarsan toprak ol! Çünkü hazineye toprak köşesinden başka menzil olmadığını bilirsin.

Mesîhî'nin sevgilinin ayağını öpmeye hevesli olana tavsiyesi kendisi gibi yol toprağı ile bir olunmasıdır:

“Hevesün var ise ger öpmege yârun kademin
Bu Mesîhî gibi hâk-i reh ile yeksân ol” (Mengi, 1995, s. 212)

Yârin ayağını öpmeye hevesin varsa bu Mesîhî gibi yol toprağı ile bir ol!

Benzer hayali Şeyhülislam Yahyâ da (ö. 1643) sürdürür. Sevgilinin ayağını öpmek toprak olmakla mümkündür. Yahyâ'nın kötülüğünü isteyip ona “ayaklar altında olsun” diyen aslında onun saadetini istemektir:

“Pây-bûs-ı yâre hâk olmakla mümkündür vusûl
Pây-mâl olsun diyen Yahyâ'ya devlet-hâhıdır” (Kavruk, 2001, s. 105)

Sevgilinin ayağını öpebilmek toprak olmakla mümkündür. Yahyâ'ya ayaklar altında olsun diyen onun mutluluğunu isteyendir.

Vuslatla ilgili bir başka ilgi de sevgilinin mahallesine/bulunduğu yere ulaşmaktır. Azmîzâde Hâletî, vuslat mahallesine vasıl olmak için -bir mahalleye ancak yoldan geçerek ulaşılacağından- düşkün/çaresiz âşıkların yol toprağı olması gerektiğini söyler:

“Âşık-ı üftâde-diller hâk-i râh olmak gerek
Kûy-ı vasla vâsıl olmaz kendüsinden geçmeyen” (Kaya, 2003, s. 266)

Gönlü biçare olan âşıkların yol toprağı olması gerekir. Çünkü kendisinden geçmeyen kavuşma mahallesine ulaşamaz.

3. Âşık Toprağı

Vuslat için gerekli şartı sağlayıp toprak olan âşıkların mezarlarına sevgili uğradığında gerek âşığın kendisinde gerek toprağında bu mutlu durumu belirten özelliklere rastlanır. Bazı durumlarda ise ten-toprak ilgisinden yararlanılarak âşığın bedeninde görülen değişiklikler yine sevgili ve onun güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilir. Klasik Türk şiirinin kurucu şairlerinden Şeyhî (ö. 1429 sonrası), sevgiliden esen seher rüzgârının mezarına ulaşması durumunda onun sevgisinden/güneşinden toprağının zerrelere raks edeceğini söyler:

“Mihründen ura zerreleri topragumun raks
Senden sinüme irse nesîm-i seher ey dost” (Biltekin, 2018, s. 94)

Ey dost! Senden mezarıma seher esintisi ulaşırsa senin aşkından toprağımın zerreleri dans eder.

Necâtî, sevgiliyi “âb-ı hayvân” olarak niteler. Bu “ölümsüzlük suyu” şairin mezarına uğrarsa, şair ölmüş olsa bile ağzının suyunun akacağını belirtir:

“Toprak olmuşken Necâtî ağzının suyu akar
Lutf ile ol Âb-ı Hayvân ugrasa sin üstüne” (Tarlan, 1963, s. 482)

O abıhayat, lütfedip mezarının üstüne gelse toprak olmuşken Necâtî'nin ağzının suyu akar.

Aşk yolunda canını veren âşıklar şehit olarak kabul edilir. Bilindiği üzere şehitler cennetle müjdelenmiştir ve dolayısıyla kabir azabı çekmezler. Sevgilinin, âşığın mezarına uğrayıp ona bir bakması âşığın/aşk şehidinin mezarına cennetten pencereler açılmasını sağlar. Tâcîzâde Câfer Çelebi'den (ö. 1515) bir örnek şöyledir:

“Derîçeler açıla meşhedüme cennetden
İderse hâkûme ugrayacak nigâh bana” (Erünsal, 1983, s. 197)

O (sevgili), toprağıma uğradığında bana bir bakarsa, cennetten şehitliğime pencereler açılır.

Hayâlî (ö. 1556-57), bedenindeki çizik çizik kesikleri, sevgilisinin servi boyundan toprak olan bedenine düşen gölge olarak açıklar:

“Sînem üzre görünen yer yer elifler sanmanuz
Sâye-i kaddi o servün düştü ben hâk üstüne” (Tarlan, 1945, s. 348)

Sinem üzerinde yer yer görünenleri elif zannetmeyiniz. O servinin boyunun gölgesi benim gibi bir toprağın üzerine düştü.

Âşığın toprağı ile ilgili özellikler yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir. Tabiatın doğal işleyişi de şairlerin hayal dünyasından süzülerek klasik şiire yansır. Hayatın kaynağı olan toprak, bitkilerin yetişmesini sağlar. Toprakta çeşitli araç gereçler de üretilir. Tüm bunlar klasik şiirin sanat anlayışı gereği sevgili ile ilişkilendirilerek aktarılır. Bu konuda bahsedilebilecek son bir özellik ise sevgilinin mahallesine ulaşmaya çalışan âşık toprağına rüzgâr, gözyaşı vb. unsurların yardımcı olmasıdır.

3.1. Toprakta Çıkanlar

Şair Atâ (ö. 1553 sonrası), toprakta çıkan her laleyi Leyla, toprağı da Mecnun olarak görür ve bir bakıma toprakla vuslat ilişkisini de ortaya koyar:

“Kûhda baş kaldıran her lâle Leylâ'dur meger
Cübbesin çâk eylemişdür hâk-i Mecnûn üstüne” (Çağlar, 2013, s. 265)

Dağda baş kaldıran her lale sanki cübbesini Mecnun'un toprağı üzerinde parçalamış bir Leyla'dır.

Câfer Çelebi, sevgilinin okunun gönlündeki sağlam yerini, toprağı kıyamete kadar aransa oradan kana bulanmış peykân (okun demir ucu) çıkacağı hayaliyle belirtir:

“Şol kadardur dilde tîrûn kim aransa topragum
Haşre dek andan çıkan peykân-ı hûn-âlûd ola” (Erünsal, 1983, s. 195)

Gönülde senin okun/gamzen öyle bir yer etmiştir ki toprağım aransa oradan haşre kadar çıkan kana bulanmış temren olur.

Bir başka beyitte Hayretî (ö. 1534), toprakta çıkan servi ağacını sevgilinin kendi toprağına gölgelemesine bağlar:

“Nûrdan bir serv-i ser-keş bite hâkûmden benüm
Sâye salsan bir gün ey serv-i hırâmân üstüme” (Çavuşoğlu ve Tanyeri,
1981, s. 386)

*Ey naz ile salınan servi! Sen bir gün üstüme gölge salsan benim toprağımdan, nurdan,
başı dik bir servi biter.*

Nedîm (ö. 1730) ise sevgilinin gözüne hasretle kara toprak olduğunda bahtının sonunda onu ahu gözlülere sürme edeceğine belirterek bu konuya başka bir örnek getirir:

Hasret-i çeşminle ben hâk-i siyâh olsam dahı
Baht âhir sürme-i çeşm-i gazâl eyler beni (Macit, 2017, sny)

*Gözünün hasretiyle ben kara toprak olsam baht, sonunda beni ahu (gibi güzellerin) gözüne
sürme eyler.*

3.2. Nesnelere

Topraktan yapılan bazı araç gereçlerin şairlerin muhayyilesinde sevgiliye ulaşma aracı olarak görülmesi oldukça dikkat çekicidir. Âşık yaşarken ulaşamadığı sevgilisine toprağından yapılmış bu nesnelere ulaşmayı hedefler ki bu durum toprak-vuslat ilişkisini bir başka açıdan ortaya koyar. Fuzûlî, meşhur *Su Kasidesi*'nin bir beytinde, toprağından su testisi yapılarak sevgiliye (Hz. Peygamber) ulaşma arzusunu şöyle dile getirir:

“Dest-bûsı arzusuyla ger ölsem dostlar
Kûze eylen topragum sunun anınla yâre su” (Akyüz vd., 1958, s. 24)

Dostlar! Elini öpme arzusuyla ölürsem toprağımdan testi yapın da onunla yâre su sunun.

Ahmed Paşa (ö. 1496-97), dudağının sevgilinin dudağına erişmesi için çareyi toprağının kadeh olmasında bulur:

“Lebün lebine irişmege çâre yok Ahmed
Meger ki topragunı ide rûzigâr kadeh” (Tarlın, 1966, s. 141)

*Ahmed! Dudağının onun dudağına erişmesi, zamanın senin toprağını kadeh yapması
dışında, mümkün değil.*

Bâkî (ö. 1600), sevgilinin saçının kokusundan gelen havanın (aynı zamanda bu istek ve arzusunun) başından gitmemesi için felekten toprağını sümbül ve reyhan için saksı yapmasını ister:

“Hâkûmi ide sifâl-i sümbül ü reyhan felek
Gitmeye başdan hevâ-yı bûy-ı zülf-i dil-rübâ” (Küçük, 2011, s. 103)

*Felek, toprağını sümbül ve reyhanın konulduğu bir saksı yapın da böylece başımdan
sevgilinin saçının kokusunun havası gitmesin.*

3.3. Vuslata Yardımcı Unsurlar

Bu tarz beyitlerde amaç sevgilinin bulunduğu yere ulaşmaktır. Şairlerin bu konuda havanın toprağı taşıması gerçeğinden yola çıkarak hayaller geliştirdiği görülür. Vuslata yardımcı unsurların başında sabâ rüzgârı ve daha sonra ah, yel gibi kavramlar gelir. Her zaman sevgilinin bulunduğu yerde olan rakipler için teşbih unsuru olan kimi hayvanlar da âşığın toprağında sevgiliyle ilgili unsurlar bulunduğundan taşıyıcı görevi görürler. Hayretî; sevimsizliği, uğursuzluğu, leşe tamah etmesi ve sevgilinin etrafındaki yakışsız varlığı gibi sebeplerle “rakip” için kullanılan benzetmelerden (bk. Ceylan 2015:

141-149) olan kargaya, toprak olduğunda kemiklerini sevgilinin eşiğine ulaştırdığı için minnettardır:

“Cânum fedâ şu zâga ki ben toprak olıcak
Cânân işigine ilede üstühânımı” (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981, s. 413)

Ben toprak olduğumda sevgilinin eşiğine kemiklerimi ulaştıran şu kargaya canım feda olsun.

Şehâbî (ö. 1564), unutulmuşluk vadisinde toprak iken ahı sayesinde, toz gibi savrulup, sevgilinin bulunduğu yere ulaştığı için mutludur:

“Türâb-ı vâdî-i nisyân iken şâdem ki âhumla
Gubârâsâ harîm-i kûyuna berbâd olup geldüm” (Bayak, 2017, s. 125)

Unutulmuşluk vadisinde toprak iken ahımla, toz gibi rüzgâra karışarak, mahallen haremine geldiğim için mutluyum.

Câfer Çelebi, aynı minneti “bâd-ı sabâ” için duymaktadır:

“Kapuna iltüb götürdi ben gubârı hâkdan
Var durur yirden göge bâd-ı sabâyâ minnetüm” (Erünsal, 1983, s. 339)

Benim gibi tozu, topraktan kaldırıp kapına ulaştıran bahar rüzgârına yerden göge kadar minnetim vardır.

4. Sevgilinin Toprağı

Âşığın toprağının çeşitli vesilelerle sevgiliye ulaştığını gösteren yukarıdaki örneklere ilave edilebilecek başka bir özellik de sevgili toprağının âşığa ulaşmasıdır. Bu, tabii ki âşık için arzulan bir durumdur. Zâtî (ö. 1546), aşk derdi ile öldüğünde, kefeni için gül suyu ve misk olarak cananın mahallesinin toprağı ve suyunun yeteceğini söyler:

“Derd-i ışk ile ki_ölem ıtr-ı kefen kılmag için
Âb u hâk-i kûy-i cânânım yiter gül suyu misk” (Tarlan, 1970, s. 692)

Aşk derdiyle öldüğümde kefenimin güzel kokması için sevgilimin mahallesinin toprağı misk, suyu da gül suyu olarak yeter.

Şeyhülislâm Yahyâ, öldüğünde üzerine atılacak toprağın sevgilinin gelip geçtiği yerlerden toplanmasını vasiyet eder:

“Reh-güzâr-ı yârdan cem eylesünler lutf idüp
Üstüme Yahyâ kaçan kim topragum yârân atar” (Kavruk, 2001, s. 80)

Yahyâ, dostlar üstüme toprağımı atacağı zaman onu lütfedip sevgilinin geçtiği yoldan toplasınlar.

Başka bir beytinde de şair, sevgilinin ayağını bastığı toprağın ne kadar kıymetli olduğunu, âşığın davranışı üzerinden ifade eder:

“Abîr-i hâk-i pâyn sakınur bir katre yaş dökmez
O âşık kim ayagun tozına bir kez yüzün sürdi” (Kavruk, 2001, s. 443)

Senin ayağının tozuna bir kere yüzünü süren âşık, o toprağın güzel kokusu gitmesin diye sakınur, bir damla gözyaşı dökmez.

5. İnsanın Aslına Dönüşü Olarak Toprak

Âşığın sevgili yolunda toprak olması tasavvufi yorumlara da açıktır. Öncelikle, tasavvufun ve klasik şiirin en temel referans kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de insanın

topraktan yaratıldığı ve ona döndürüleceği belirtilmiştir.³ Ayrıca, tasavvufta, yaratıcı-insan ilişkisine kulluk edilen-kulluk eden anlayışından ziyade sevgisiz kulluğun samimiyetsizlik taşıdığı düşünülerek seven-sevilen bakış açısıyla yaklaşılır (Ceylan, 2005, s. 28). Bu anlamda aşk ise gerçek sevgiliye ulaşmak için gereken niteliklerin başında gelir. Vahdet-i vücûd düşüncesine göre kendisi de dâhil olmak üzere kâinattaki her şeyin aslında yalnızca Allah'tan olduğunu bilen âşık, benliğini yok ederek varlığının özüne ulaşmak için çabalar. Şairler tüm bu tasavvufi anlayışı bazen dolaylı bazen de doğrudan şiirlerine taşırlar. Örneğin Yakînî (ö. 1568), Allah yolunda olmanın ne demek olduğunu aşağıdaki beytinde açıklamıştır. Kendisine tavsiye veren bir eda ile kaleme aldığı beytinde şair, mutlak güzelliğe, onun tecellisi olan insandan ulaşılabileceğini ifade eder:

“Reh-güzâr-ı yârdan ayırma hâk-i cismüni
Sâlik-i râh-ı Hudâ isen Yakînî yol budur” (Zülfe, 2009, s. 184)

Ey Yakînî! Bedeninini toprağını yârin geçtiği yoldan ayırma. Tanrı yolunun yolcusu isen yol budur.

Câfer Çelebi'nin, aşk yolunda toprak olmanın en sahih mezhep olduğunu söylemesi başka bir örnek olarak belirtilebilir:

“Hâk ol hevâ yolunda dilersen ger âb-ı rû
Koma tarîk-i ışkî budur mezheb-i esahh” (Erünsal, 1983, s. 213)

İtibar kazanmak istiyorsan aşk yolunda toprak ol. Aşk yolunu terk etme. En doğru mezhep budur.

Meâlî'nin de belirttiği gibi aşk yolunda toprağa düşmek aslında bir son değil insanın aslına dönüşüdür:

“Ger hevâ-yi ışk ile düşe Meâlî toprağa
Gam degül cânâ ki her şey aslına râci olur” (Ambros, 1982, s. 434)

Ey sevgili! Meâlî, aşk hevesiyle toprağa düşerse gam değil. Çünkü her şey aslına döner.

Sonuç

Din ve tasavvuftan tarih ve mitolojiye, batıl veya hakiki ilimlerden toplumsal hayatın çeşitli yansımalarına kadar zengin ve çeşitli kaynaklardan (ayrıntı için bk. Levend, 1984) beslenen klasik Türk şiirinde kültürün en önemli unsurlarından biri olan toprağın da geniş bir kullanım alanıyla yer alması olağandır. Âşığın vuslat yolundaki istek ve arzusu, vuslatın çeşitli benzetmeler yoluyla toprakla ilişkilendirilmesi, günlük hayattan alınan herhangi bir unsurun şiire yansması, tabiatın doğal işleyişi, topraktan yapılan çeşitli araç-gereçlerin vuslat aracı olarak görülmesi, konunun tasavvufi boyutu gibi birçok yön klasik Türk şiirinde toprak ve vuslat ilgisini ortaya koyar niteliktedir.

Herhangi bir fikrin, düşüncenin, ilmî bilginin, duygunun, inanışın, âdetin vs. unsurun klasik Türk şiirinde kendine yer bulması ancak bu şiirin kendine has sanat anlayışının kurallarına uyumuyla mümkündür. Bu bakımdan, bir çocuğun toprakla oynamasındaki gibi bir hayat sahnesi, topraktan yapılan bir nesnenin kullanımındaki gibi zanaatla ilgili bir durum veya şehitlerin mezarlarından/toprağından cenneti seyrediyor olmaları gibi bir inanış da vuslat bağlamında âşık ve sevgiliyle yani aşk ile ilgili olacaktır.

Âşığın toprak olup sevgiliye kavuşmasının farklı ifade biçimlerinde, vahdet-i vücûd düşüncesinin önemli bir açılım sağladığı görülmüştür. Bir insana olan aşk

³ “Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız (Taha 20/55).” <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/T%C3%A2h%C3%A2-suresi/2373/25-55-ayet-tefsiri> [Erişim Tarihi: 10.03.2023].

bağlamında toprak olmak, aşktaki samimiyeti ifade edebilir ve böylece lirik bir söyleyiş yakalanabilir. Bununla birlikte gerçek sevgili olan Tanrı'ya kavuşma arzusunun işlenmesi, şairlerin hayallerini besleyen ve genişleten bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Klasik Türk şiirinde toprak kavramının genel olarak kullanımı ve vuslatla ilişkisi elbette bu yazı sınırlarının ötesindedir. Yine de benzerlerini temsil edebileceği düşünülen örneklerin aktarılması yoluyla hem konunun geneline hem de bir vuslat aracı olarak toprağın çeşitli kullanımlarına dair fikir verildiği söylenebilir.

Geleneğin başlangıcı olan 14. yüzyıldan son büyük şair olarak nitelenen Şeyh Gâlib'in yaşadığı 18. yüzyıla kadar birçok şairin divanlarından seçilen örnekler, yukarıda metinlerden hareket edilerek ortaya konan bir tasnifi doğurmuştur. Doğaldır ki konu başka tasnif biçimleriyle yazarına göre farklı şekillerde de ele alınabilir. Öte yandan, bu yazı ile hedeflendiği üzere, toprak ve vuslat ilgisinin belirgin bir tema olarak klasik Türk şiirindeki varlığının gösterildiği sonucuna ulaşılabilir.

Kısaltmalar

- bk. : bakınız.
 haz. : hazırlayan/lar
 ö. : ölümü
 sny : sayfa numarası yok
 TCKTB: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı
 ty : tarih yok
 vb. : ve benzeri

Kaynaklar

- Akdoğan, Y. (ty). *Ahmedî Dîvân*. Ankara: TCKTB Yayınları.
 Akyüz, K. vd. (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
 Ambros, E. (1982). *Candid penstrokes, The lyrics of Me'âlî, an Ottoman poet of the 16th century*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
 Andrews, W. G. (2009). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
 Aşçı, G. (2017). *Divan Şiirinde Toprak*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
 Bahadır, S. C. (2013). Klasik Türk Şiirinde Bir Motif Olarak Ölüm Sonrası Aşk. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 172(172), 273-294.
 Batislam, H. D. (2019). Divan Şiirinde Toprak ve Toprakla İlgili Unsurların Kullanımı. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 25(99), 457-470.
 Bayak, C. (2017). *Şehâbî Dîvânı*. Ankara: TCKTB Yayınları.
 Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: TCKTB Yayınları.
 Ceylan, Ö. (2005). *Böyle Buyurdu Sûfî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
 Ceylan, Ö. (2015). *Kuşlar Divanı, Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
 Çağlar, A. (2013). *Üsküplü Atâ ve Dîvânçesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
 Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, A. (1981). *Hayretî Dîvan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
 Dağlar, A. (2017). Şair Âşığın Toprakla Hâlleşmesi. *Türk Dili*, 110(792), 42-47.

- Demirli, E. (2012). Vahdet-i Vücûd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42, 431-435.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The Life and Works of Tâcizâde Cafer Çelebi with a Critical Edition Of His Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gedik, N. (2018). *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*. İstanbul: H Yayınları.
- İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Kaya, B. A. (2003). *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Köksal, M. F. (2017). *Edirneli Nazmî, Mecma' u'n-Nezâ'ır*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, C. (2010). Vuslat Yolculuğu. *Turkish Studies (ISSN 1308-2140)*, 5(3), 447-461.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Ankara: TCKTB Yayınları.
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Mermer, A. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Nas, Ş. (2018). *Celîlî Dîvânı*. Ankara: TCKTB Yayınları.
- Okçu, N. (ty). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: TCKTB Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi Cilt II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Samancı, M. (2017). Fuzûlî'nin Şiirinde Önemli Bir Anahtar Kavram: Toprak. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 41-60.
- Tarlan, A. N. (1945). *Divan-ı Hayali Bey*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necati Beg Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1966). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Divanı Cilt II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeri, A. (1977). *Nev'î Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, M. (2019). Divan Şiirinde Toprak Motifi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), 468-487.
- Zülfe, Ö. (2009). *Yakînî Dîvân*. Ankara: TCKTB Yayınları.